

Davidson, Wittgenstein en de psychose

Inleiding	1
Davidson.....	2
Inleiding	2
De drie wanen nader bekeken	3
Monothematische locale wanen	3
Multithematische begrijpelijke wanen.	5
Multithematische onbegrijpelijke wanen	5
Conclusie over Klee en Davidson	7
Kritiek.....	7
Mogelijke oplossingen	7
Wittgenstein	9
Inleiding	9
Een ander taalspel.....	9
Scheuren in de common sense	12
Gevecht tegen de waanzin.....	14
Conclusie.....	16
Literatuur	17

“Wittgenstein once said that if lions could talk we would not understand them. Campbell's view seems to be that although delusional patients can talk, we cannot understand them. What is curious is that they seem to be able to understand us.”

Tim Bayne And Elisabeth Pacherie, in: “Bottom-Up or Top-Down? Campbell's Rationalist Account of Monothematic Delusions” *Philosophy, Psychiatry, & Psychology* 11.1 (2004) 1-11.

Davidson, Wittgenstein en de psychose

Inleiding

In dit paper onderzoek ik hoe de benaderingen van Davidson en Wittgenstein kunnen bijdragen aan beter begrip van psychotische taal en schizofrenie. ‘Psychose’ en ‘schizofrenie’ zijn algemene noemers waar een divers aantal ervaringen, gedrag en taalgebruik onder vallen. Ik zal in dit paper drie types psychotische taal beschouwen, hoewel deze drie niet overeenkomen met classificaties in diagnostisch werk zoals bijvoorbeeld de DSM. Ik maak de indeling hier omdat deze onderscheidingen met name bij mijn bespreking van Davidson van belang zijn.

1) Monothematische wanen. Mensen die paranoïde zijn in de klassieke betekenis van het woord, kennen een stabiel waansysteem rondom een duidelijk thema. Typische voorbeelden zijn de waan dat men door één bepaalde buurman wordt bedreigd, of de waan dat de voedingsindustrie de persoon in kwestie probeert te vergiften. Deze wanen kenmerken zich door hun ‘locaal’ karakter en begrijpelijkheid voor anderen. In psychiatrische diagnostiek kunnen ze behoren bij paranoia, bij psychoses en schizofrenie, maar ook bij borderlinestoornissen en sommige neuroses.

2) Diffuse begrijpelijke wanen. Mensen met niet al te zware psychotische stoornissen kunnen net als bij monothematische wanen achtervolgingswaan of vergiftigingswaan hebben. Echter, kenmerkend voor diffuse wanen is dat ze niet een duidelijk thema kennen, maar her en der in het gedrag, de ervaring en de taal van de wanende de kop opsteken. Onder deze noemer schaar ik psychotische wanen die nog wel in begrijpelijke taal worden uitgedrukt. (Uiteraard is de vraag van dit hele paper wat ‘begrijpelijke taal’ is, maar ik bedoel daar allereerst mee, dat de wanende gewone woorden gebruikt, geen neologismes, en dat de grammatica en semantiek ook niet al te ingrijpend zijn veranderd.) De wanende zegt op onverwachte momenten vreemde maar nog wel begrijpelijke dingen.

3) Diffuse onbegrijpelijke wanen. Dit zijn uitbreidingen en intensiveringen van het geval onder 2). Deze wanen doordringen het taalgebruik van de wanende in zo sterke mate dat de wanende niet meer begrijpelijk is voor anderen.

Davidson

Inleiding

Hoe zou Davidson met de verschillende soorten wanen omgaan? Daartoe zal ik eerst enkele relevante aspecten van Davidsons ideeën bespreken.

Davidson wordt toepasselijk wel holist genoemd. Dat houdt in dat meningen (*beliefs*), betekenissen, intenties en handelingen geen gescheiden domeinen zijn die onafhankelijk van elkaar functioneren, maar dat deze een geheel vormen. Volgens Davidson kan je niet de betekenis van iemands uitingen begrijpen, als je niet ook al een groot deel van iemands meningen kent en iemands handelingen zinnig weet te interpreteren.

Dat leidt tot een merkwaardige patstelling: “je moet iemand begrijpen, voordat je kan snappen wat hij bedoelt”, luidt het Cruijffiaanse probleem voor Davidson. Hij lost dit op door te veronderstellen dat mensen in grote lijnen hetzelfde zijn, in de zin dat ze het over het meeste wel eens zijn. Pas tegen de achtergrond van deze gegeven gemeenschappelijkheid lukt het om nieuwe nog onbegrepen uitingen te interpreteren.

Er zijn drie aspecten van Davidsons filosofie van belang hier.

Ten eerste zijn waarheidstheorie. Hij gebruikt een Tarski-achtig externalistisch realistisch model, en pleit voor het bestaan van ‘één wereld’. Daarmee bedoel ik dat Davidson af wil van ‘conceptuele schema’s’ die tussen ons en de wereld een sluier optrekken – of die sluier er nou één is van taal, cultuur of cognitieve patronen. Daarmee verwerpt hij het spreken over betekenis en interpretatie in termen van ‘iemands wereldvisie’. Van mensen met psychoses en wanen wordt nogal eens gezegd dat ze in een hyperindividualistische of solipsistische wereld zitten; een eigen wereld waar anderen geen toegang toe hebben. Een dergelijke gedachtegang kent Davidson niet. Er is voor Davidson maar één wereld, waarin verschillende talen en belangen bestaan, maar geen verschillende werelden of conceptuele schema’s. Er is geen incommensurabiliteit.

Waarheid is dan ook niet gerelateerd aan iemands ‘wereld’, maar aan de echte wereld: ‘sneeuw is wit’, als sneeuw wit is. Propositionen zijn waar of onwaar. In plaats van dat waarheid relatief is ten opzichte van een te onderzoeken basisschema of wereld, is waarheid nou juist zelf de basis waarop taal, betekenis, intenties en handelingen van de grond komen. Mensen delen de meeste waarheden (van het genre, ‘morgen is er weer een dag’, ‘de avond valt, dus

het wordt donker', 'gedane zaken nemen geen keer', 'ik geef je een hand maar ben toch mijn hand niet kwijt', enzovoorts.). Mensen delen ook de meeste intenties en het meeste begrip van elkaars handelingen. Als iemand een broodje worst eet is dat omdat hij honger heeft, en niet omdat hij denkt dat hij daarmee bepaalt wat er morgen in de krant staat, enzovoorts.

Bij Davidsons visie hoort ten tweede het idee van rationaliteit. Rationaliteit zorgt ervoor dat er structuur tussen kleine waarheden en tussen taal, handelingen en meningen komt. Mensen zijn rationeel volgens Davidson. Hij bedoelt hiermee met name dat mensen streven naar coherentie en consistentie. Als je iets zegt, dan geloof je het ook, en spreek je jezelf niet een halve minuut later weer tegen. Dankzij deze rationaliteitsaannee kunnen we andermans uitingen en handelingen invoegen in een groter geheel. We kunnen ze snappen omdat we weten dat iedereen er naar neigt zich te voegen naar een coherent geheel.

Waarheden op zich hebben geen betekenis. Betekenissen zijn slechts afleidbaar uit de grotere coherente gehelen. Een afzonderlijke betekenis bestaat slechts dankzij een web van betekenissen waar het deel van vormt. Deze grotere coherente gehelen zijn niet slechts accumulaties van waarheden, maar zijn rationele coherente gerechtvaardigde geloof-spreek-handelingsclusters. Zonder rationaliteit is er nog wel waarheid, maar geen betekenis.

Een derde punt van belang voor Davidson is de aanname van fysisch gebaseerde causaliteit. De natuur is zoals hij is, en brengt organismes, gedrag, neurale netwerken en gedachtes en taal voort. De natuur is voor iedereen hetzelfde, iedereen wordt er op dezelfde manier door gevormd, en eventuele lichte variaties vallen weg in een robuust abstractieproces: wanneer iemand opgroeit op een eiland zal hij niet heel andere gedachtes vormen dan iemand in de bergen. Hij zal wat andere water- en scheepsmetaforen gebruiken, maar in zijn wezenlijke trekken is hij hetzelfde. Deze grote gedeelde natuur, zowel de uitwendige als inwendige natuur, is opnieuw de achtergrond die ervoor zorgt dat we iets gemeenschappelijks hebben waartegen individuele variatie, afwijkingen en vreemde talen begrepen kunnen worden.

Deze drie elementen komen tesamen in het Charity Principle, dat echter volgens Ramberg (1989: 70) nergens expliciet is geformuleerd. Desalniettemin zijn de onderdelen: 1) mensen leven en spreken 'in waarheid'. Mensen kunnen wel liegen, maar dat is enkel mogelijk tegen de achtergrond van heel veel waarheid. Davidson zegt in *Belief and the Basis of Meaning*: "...widespread agreement is the only possible background against which disputes and mistakes can be interpreted." Die waarheid vormt wat mensen denken, hoe ze handelen en wat ze zeggen. 2) Er is een logisch-linguïstische gedeelde structuur, die het ons mogelijk maakt om 'ergens te beginnen', wanneer we een vreemde taal willen doorgronden.

De drie wanen nader bekeken

Recentelijk heeft Klee (2004) een poging gedaan om wanen nader te duiden en een plaats te geven met behulp van Davidsons gedachten. Klee maakt een tamelijk rigoreus onderscheid tussen wat ik categorie 1), monothematische, locale wanen noem en categorie 3) multithematische diffuse wanen. Volgens mij is dit een te eenvoudig schema dat Klee gebruikt, en is deze indeling exemplarisch voor zowel Klee's als Davidsons behandeling van taal, geest en interpretatie. Om dat te laten zien zal ik de drie wanen bespreken en met Klees (en Davidsons) behandeling confronteren.

Monothematische locale wanen

De eerste soort waan is monothematisch en lokaal. Dat wil zeggen dat het om een duidelijk omschreven waan gaat, die andere domeinen van de geest niet aantast. Een typisch voorbeeld is de waan van de vereenzaamde bejaarde die gelooft dat de postbode haar wil beroven. Wat de postbode dan ook doet of beweert, ze gebruikt dit enkel als verdere ondersteuning van de

waan. Een tweede voorbeeld is het Capgras-syndroom oftewel misidentificatiesyndroom. Dit is het merkwaardige geval dat iemand van iemand anders denkt dat hij of zij 'vervangen' is. De film *Invasion of the Body Snatchers* geeft hier een mooie (hoewel waarschijnlijk onbedoelde) uitwerking van. Mensen met het Capgras-syndroom zijn er heilig van overtuigd dat hun geliefde 'niet meer dezelfde' is. Bij deze wanen geldt dat ze niet onmiddellijk opvallen en slechts deelaspecten van iemands leven bepalen. Mensen met dit soort wanen kunnen uitstekend functioneren en zolang het gesprek niet op de gevoelige plek komt, is er niets aan te merken.

Klee noemt dit alledaagse (pedestrian) wanen. Klee en Davidson kunnen hier niet zoveel anders mee dan te zeggen dat zulke wanen denkfouten zijn. Klee (2004): "...what I have called pedestrian delusions are ultimately explicable as...the causal result of poor reasoning, mishandling of evidence, emotional clouding of thought, pursuit of secondary gain, sequelae of depression, and so forth. Such delusions more or less fit in with what else the deluded individual believes aright, in good Davidsonian fashion, and they do not involve denying or doubting anything that stands fast for us."

Klee (en Davidson) maken geen onderscheid tussen fouten en wanen. Klee (2004) zegt – en parafraseert Davidson: "One consequence of the Davidsonian model is that paradigmatically irrational phenomena, such as delusions, present special problems; for one essential aspect of psychological explanation under the model is that the rationality of the person whose actions are being explained must be maximized, and that requires in turn that the beliefs attributed to that person be internally consistent. Consistency would seem to be violated in delusional experience. Davidson's response to this problem—discussed in the context of trying to explain everyday self-deception, not frankly delusional belief—was to suggest a partition model of the cognitive system of the person in question [End Page 29] (Davidson 1982, 1998). The other beliefs of the self-deceived person that are inconsistent with the belief at the core of the self-deception are postulated to be cognitively isolated from it, walled off in other cognitive compartments. Davidson imagines the contents of these various compartments as constantly shifting and nonpermanent (in that sense his partition model is distinguishable from classical Freudian models, in which the content of the id compartment, for example, is fairly fixed by childhood). Hence, self-deception is explained by fragmenting the cognitive system into partitioned compartments between which there is no current communication. Presumably, delusions might be treated in a similar way under a fragmentation model."

Wanen zijn dus gewoon denkfouten, die vanwege hun cognitieve compartementalisering hardnekkiger zijn dan gewone vergissingen. Op zich is dit niet zo'n gek idee van Klee. De laatste tien jaar is er aanzienlijke vooruitgang geboekt in de psychiatrie in de behandeling van mensen met precies dit soort monothematische lokale wanen, door middel van cognitieve gedragstherapie. Door in therapie mensen te bewegen en te overtuigen de wanen als hypothesen te zien, en deze vervolgens voorzichtig te testen en bij te stellen, worden mensen nogal eens van hun wanen genezen.

Bovendien is het inderdaad moeilijk om een onderscheid tussen dit soort monothematische lokale wanen te maken en denkfouten. Van sommige van deze wanen is het zelfs discutabel of het wanen zijn. Als duizenden mensen zeggen door UFO's te zijn ontvoerd, is dat dan een waan? Als duizenden mensen zeggen dat er een Joods/CIA/AIVD/kapitalistisch/Chinees complot is, is dat dan een waan?

Klee en Davidson stellen wanen gelijk aan denkfouten, en behouden een onderscheid tussen denkfouten en 'justified beliefs'. De *justification* van meningen ligt in de coherentie, en volgens Klee en Davidson zouden wanen inconsistent zijn, vandaar de noodzaak van

cognitieve compartementalisatie. Wanneer we nu aannemen dat wanen meningsverschillen zijn, dan komen Davidson en Klee echter in de problemen met sterkere hardnekkige wanen, die niet met cognitieve therapie zijn op te lossen. Want juist de sterkere wanen lijken noch op meningsverschillen, maar ook niet meer op denkfouten. Neem bijvoorbeeld het misidentificatiesyndroom. Voor mensen met dit syndroom is het niet zozeer een ‘mening’, maar is het eerder iets dat daar nog aan voorafgaat, en dat moeilijk onder woorden te brengen is: het gevoel dat er ‘iets niet klopt’. Om dit te duiden is Wittgensteins verhaal beter te gebruiken.

Wat betreft deze eerste soort waan kunnen Davidson en Klee dus wel de bekende glijdende schaal aangeven van meningen, fouten en rare ideeën. Echter ze kunnen op geen enkele manier aangeven wat nou het bijzondere is van bijvoorbeeld de Capgras-waan. Bovendien kunnen ze door de plaatsing van de wanen onder de denkfouten er niets anders in zien dan ‘verstoorde rationaliteit’ (*emotional clouding of thought*), en daarmee zijn we terug bij de 19de eeuwse theorieën over wanen. De zuivere rationele geest, zo redeneerde men in die tijd, kan worden bedreigd door lichamelijke en emotionele verstoringen. Dit clichébeeld is nog steeds een doordringende ondertoon in het discours over waanzin. Echter, in de meeste literatuur is er tegenwoordig wel het besef dat een dergelijke scheiding van zuivere geest, tegenover door emoties overmande geest geen zoden aan de dijk zet bij interpretatie van geestesvariatie en deviantie (verg. bijv. werk van Damasio, maar met name Sass 1995).

Multithematische begrijpelijke wanen.

Het problematische van Davidsons en Klees verhaal wordt nog duidelijker wanneer we kijken naar de tweede vorm van wanen. Namelijk wanen die nog wel ‘begrijpelijk’ zijn voor buitenstaanders (d.w.z. wanen in begrijpelijke woorden, maar steeds verschillende ‘compartementen’ betreffend), maar die niet zo’n duidelijk omljnde inhoud hebben. Davidson en Klee kunnen hier niets mee, en Klee noemt dit ook niet als mogelijkheid. Bij hem hebben mensen hetzij duidelijk begrensde corrigeerbare begrijpelijke welomschreven wanen, of ze zitten in een grote geheel onbegrijpelijke ‘Wortsalat’. Klee en Davidson zouden dat soort wanen niet anders kunnen beschrijven dan als een opeenstapeling van wisselende denkfouten. Echter, dat er vaak een onderliggende structuur onder dergelijke wanen ligt, dat kan Davidson niet aannemen. Bijvoorbeeld, veel schizofrenen hebben een ander soort ‘theory of mind’: andere mensen zijn als robots, terwijl bijvoorbeeld aan de wind, of aan een of ander voorwerp ‘agentiviteit’ wordt toegeschreven. Intersubjectiviteit heeft in veel mindere mate - of op een andere wijze - hun subjectpositie bepaald. Dat kan beschouwd worden als een onderliggende structuur, die in heel veel oppervlakkige taaluitingen tot uitdrukking kan komen.

Het probleem van Davidson en Klee is dat ze vanuit hun warsheid van conceptuele schema’s en hun typisch analytische gerichtheid op geïsoleerde uitingen, zulke grote diffusere waanvormen geen plaats kunnen geven. Je zou dan immers een ‘dieptestructuur’ moeten aannemen waarin personen wezenlijk van elkaar verschillen. Maar zodra we dat doen, dan krijgen individuele uitspraken zoals “De buurman vindt me aardig”, een heel andere interpretatie al naar gelang iemand een narcistische persoonlijkheidsstructuur of een fobische structuur heeft (verg. Mooij: 2005). Deze diepere structuren zouden tot gevolg hebben dat mensen wel heel wezenlijk van elkaar verschillen, dat die ‘common background’ een triviale is, en dat conceptuele schema’s en incommensurabiliteit wel ‘bestaan’.

Multithematische onbegrijpelijke wanen

In zekere zin interpreteert Klee de *pedestrian* wanen te alledaags, en te oppervlakkig. Er staat niet méér dan er staat, bij Klee, en hij neemt expliciet stelling tegen het idee dat één enkele waan, zoals die van Capgras, aanleiding zou zijn, om het hele geloof- denk- en taalsysteem

van een persoon in een ander daglicht te zien. Dit kan als voordeel worden gezien in een context waar overrijverige diepteanalyses stigmatiserend werken. Immers, zodra men een diepe stoornis achter iemands locale waan zoekt, zal men alles van een desbetreffende persoon interpreteren tegen het licht van die dieptestructuur. De persoon in kwestie wordt dan als een uitzonderingsgeval beschouwd, en de interpretatie van zijn woorden en handelen zal niet langer ‘open’ zijn, maar gebonden aan de diagnose.

Het andere extreem nadert Klee wanneer hij het over *stark delusions* (onbegrijpelijke allesdoordringende wanen) heeft. Hierover zegt Klee: “...deeply irrational madness—what I call psychotic cognition—is located at the point where the background of rational cognition has disappeared completely, taking the foreground irrationality with it. In cases of deeply irrational psychopathology, one cannot even claim that the psychotic person is in fact delusional, for not enough rationality is left against which to detect irrational cognition in the first place—not enough is left to allow the attribution of any beliefs and desires at all to the person, including bizarre ones. The psychotic person is just an incomprehensible blank to us, for we cannot attribute any content at all to the person's mental states. The state of mind in which a deeply psychotic individual dwells is thus unintelligible, as Jaspers in fact suspected...” Dit ligt geheel in de lijn van Davidson: wanneer er geen gedeelde common ground meer is, wordt interpretatie onmogelijk.

Wat hier merkwaardig is, is dat het Principle of Charity dus blijkbaar toch buitenspel kan staan. Omdat iemand met sterke alles overheersende wanen (of misschien beter gezegd, een soep van *Wortsalat*) niet te begrijpen is, concludeert Klee dat zo iemand irrationeel is. Hier valt veel op aan te merken. Allereerst zijn er twee mogelijkheden binnen Davidsons theorie, die Klee niet onderscheidt.

Ten eerste kan het inderdaad zo zijn dat iemand irrationeel is, in de zin van ‘niet strevend naar coherentie en consistentie’. Dit ontbreken van coherentie kan bestaan tussen twee beliefs (‘ik ben de enige op de wereld’, en ‘iedereen ziet dat aan me’), maar ook kan het een ontbreken van coherentie tussen belief, meaning en acting zijn. Sass (1995) bijvoorbeeld merkt op dat waansystemen vaak een andere functie lijken te hebben dan ‘gewone beliefs’. Ze hebben een ‘alsof’-karakter, of een droomachtig karakter, wat door de wanende tegelijk wel en tegelijk niet serieus wordt genomen. In dit geval moeten de uitingen van de zware psychoticus niet zozeer gezien worden als ware/onware uitspraken, maar eerder als hermetisch-experimenteel gedicht.

Ten tweede kan het ook zo zijn dat de *common ground* anders is. Want, wellicht is niet alleen de ‘epistemologie’ anders (een andersoortig belief network, of een ontbreken daarvan), maar is ook de causaal veroorzaakte semantiek anders. Dat is heel goed mogelijk: die causale *grounding* van Davidson om die gemeenschappelijkheid te kunnen plaatsen, staat in principe variatie toe. Als iemand vanwege een aantal afwijkende essentiële hersenstructuren een heel andere omgang en praten over de werkelijkheid heeft, dan is wellicht de common ground niet meer groot genoeg om interpretatie mogelijk te maken. Dan wordt – a la Nagels beroemde vleermuisdenkexperiment – de sterk-wanende beschouwd als onbegrijpelijk omdat hij in zekere zin onmenselijk is.

Dit zijn allebei mogelijkheden binnen Davidsons theorie, waarbij het taalgebruik van sterk wanenden als niet-interpreteerbaar wordt verklaard. Beide opvattingen zijn echter circulair. De ene zegt eigenlijk: “deze uitingen kan **ik** niet als een coherent geheel interpreteren, en dat komt omdat de ander niet in staat is om er een coherent geheel van te maken. Hij is niet rationeel.” De andere mogelijkheid zegt: “deze uitingen kan ik niet als een coherent geheel interpreteren, en dat komt doordat dit persoon in een voor mij ontoegankelijk web van causale ketens gevangen zit.” Beide bevindingen doen niets anders dan het rationaliseren van het onvermogen van de interpretator.

Het is hierbij geen toeval dat Klee naar Jaspers verwijst. Jaspers was de eerste psychiater die door middel van een soort *Verstehende* methode in de leefwereld van psychotische mensen probeerde te kruipen. Daarmee was Jaspers de grondlegger van een 'begrijpende psychiatrie'. Anderzijds was juist Jaspers ook degene die een strict onderscheid maakte tussen verschillende soorten psychoses: degene die nog wel invoelbaar en naleefbaar waren (met behulp van levenshistorische of psychoanalytische duidingen/verklaringen) tegenover wat Jaspers 'organische psychoses' noemde. Als er organisch wat fout zat, dan zou de wereld en de taal van de psychotische persoon in kwestie niet meer betekenisvol zijn. Sinds Jaspers zijn er grofweg twee stromingen te onderscheiden. Allereerst de bio-psychiatrie, volgens welke niet alleen de specifieke organische psychoses onbegrijpelijk zijn, maar eigenlijk alle psychiatrische stoornissen. In de bio-psychiatrie worden ook de taal van de depressie, en de taal van de paranoia niet langer als 'betekenisvol' opgevat, maar slechts als deel van een causale en lichamelijke te beïnvloeden keten. Uiteraard is die stroming in de context van welke taal kunnen we interpreteren in wezen volkomen oninteressant. De andere stroming (fenomenologische psychiatrie) na Jaspers heeft het omgekeerde gedaan, en heeft geprobeerd juist ook de extreme schizofrene toestanden te duiden. Wat daarvoor allereerst nodig is, is een *suspension of disbelief*, en de aanname dat wat iemand zegt, niet onbegrijpelijk is, ook al begrijp je het nog niet. Met Davidson kom je daarbij echter niet zoveel verder. In mijn stukje over Wittgenstein zullen we zien dat er meer mogelijk is.

Conclusie over Klee en Davidson

Kritiek

Davidsons theorie draagt weinig bij aan het begrip en de interpretatie van schizofrene taal. Dit komt door zijn benadrukking van die gemeenschappelijke achtergrond van het Charity Principle. De manier waarop Davidson dat stelt (in termen van alles of niks), en de manier waarop hij dat (causaal) aardt, zorgt ervoor dat er uiteindelijk weinig variatie in meningen, perspectieven of wereldbeelden mogelijk is. Er lijkt een Putnam-achtig idee achter te schuilen: externalisme, tesamen met een geloof dat de wetenschappen kennis opleveren. Dit zorgt ervoor dat Davidsons typische interpretatie die van een academische collega is, of van een spreker van een andere taal die een konijn ziet. Hiervan kan Davidson laten zien dat er toch heel veel gedeeld is. Zodra we echter kijken naar dagelijks taalgebruik, zoals dat door persoonlijkheidsstructuren wordt gekleurd, en al helemaal wanneer we kijken naar schizofren taalgebruik, merken we dat Davidson niet zozeer ontkracht wordt, maar eerder irrelevant of 'fenomenologisch ongevoelig' blijkt.

Mogelijke oplossingen

Binnen Davidsons kader zijn er wellicht toch mogelijkheden de extremere wanen en taaluitingen een plaats te geven.

Allereerst zou het Charity principle kunnen worden aangepast en genuanceerd. Davidson meent dat de causaal bepaalde interactie van menselijke wezens met hun omgeving ongeveer bij iedereen hetzelfde verloopt, waardoor iedereen grofweg tot een zelfde gemeenschappelijke achtergrond komt. Er zijn wel individuele verschillen, maar de overeenkomsten zijn zo robuust waardoor de verschillen wegvallen. Als een kind een 'afwijkend idee' heeft van de referentie van een woord als 'neef', leidt dit kortstondig tot interpretatieproblemen, maar omdat er nog zoveel hetzelfde is, kan het begrip makkelijk hersteld worden. Echter, wanneer we zouden veronderstellen dat er tussen hersens verschillen zijn, die er stelselmatig voor zorgen dat personen met psychische stoornissen op een andere manier geïnterpreteerd moeten worden (wat natuurlijk overeenkomt met de therapeutische praktijk) dan is Davidson nog wel bruikbaar. Er zouden dan ook geleidingen kunnen worden gemaakt tussen verschillende

soorten rationaliteit en vormen van coherentie. Het probleem van deze ‘oplossing’ is dat dan via een omweg toch weer de *conceptual schemes* worden geïntroduceerd, wellicht gemotiveerd als ‘bodily schemes’, maar het gaat het een richting op waarbij dreigt dat de kern van Davidsons ideeën verloren te gaan. Davidson geeft daar wel mogelijkheden voor: In *seeing through language*, p. 135, zegt hij: “Language is the organ of propositional perception.” Als we nu variatie in dat *organ* toestaan, dan wordt Davidsons theorie misschien geschikter voor psychische stoornissen. Maar nogmaals, ook in dit geval kunnen volgens Davidson die variaties alleen begrepen worden tegen een gedeelde achtergrond.

Een andere mogelijkheid om Davidson te ‘redden’ – of bruikbaar te maken - ligt in zijn latere werk, in het gebruik van de ‘passing theory’. Hoe meer nadruk we leggen op begrip via een passing theory, en minder tegen de achtergrond van een prior theory uitingen proberen te begrijpen, hoe contextueler uitingen worden begrepen, en hoe meer mogelijkheden er zijn om *wild guesses* te doen als iemand onbegrijpelijke taal uit. Probleem hiervan is dat het slechts hap-snap-interpretaties blijven en we geen mogelijkheid hebben om een prior theory aan te nemen die anders is dan de eigen prior theory. Ik bedoel: volgens mij zou het tegen Davidsons idee indruisen om voor schizofrenen aan te nemen dat ze fundamenteel anders zijn (bijvoorbeeld geen/een andere theory of mind hebben) en dat vanuit die andersheid (of: conceptual scheme!) ze begrijpelijk zijn.

Over het ontbreken van een theory of mind, en de mogelijkheid van schizofrenen om te ‘denken’ dat ze ‘alleen op de wereld zijn’, of de enigen zijn die de wereld met hun gedachten draaiende houden, maakt Davidson de intrigerende opmerking: “If we consider a single creature by itself, its responses, no matter how complex, cannot show that it is reacting to, or thinking about, events a certain distance away rather than say, on its skin. The solipsist’s world can be any size; which is to say from the solipsist’s point of view it has no size, it is not a world.” Hiermee zegt Davidson ongeveer hetzelfde als Kant: er zijn transcendentale Ideeën, zoals Het Ik, en de Wereld waarvan we het bestaan niet kunnen bewijzen, maar die we in al het praktisch handelen moeten aannemen. Zonder het idee dat je zelf een subject bent, dat er andere subjecten zijn, en dat er een geheel van een wereld is, komt onze normale vertrouwde ‘common sense’-orde niet van de grond. De vraag blijft of dit zo is. De solipsist – en Sass betoogt dat schizofrene ervaringen een solipsistisch karakter hebben – heeft volgens Davidson geen wereld. Maar wat heeft hij dan? Waar is hij dan? Om daar meer over te zeggen komen we met Davidson niet veel verder.

Tot slot, ik denk dat het fundamentele probleem voor Davidson is, dat hij denkt dat taal iets bijkomstigs is, dat dieren zonder taal op veel vlakken ‘hetzelfde’ zijn. Wanneer we echter taal niet zien als middel, of als rationale matrix die andere dingen mogelijk maakt, maar in plaats daarvan als element van een existentiële worsteling, als klei waarmee we onszelf vormen, niet alleen op epistemologisch niveau, maar ook op ‘existentieel’ niveau, dan belanden we in een heel ander denkkader. Dan is de taal wellicht *das Haus des Seins*, wezenlijk voor de mens, omdat die niet enkel *Umwelt* heeft, zoals de dieren, maar ook *Welt*. Het *Haus* beschermt dan tegen de openheid en de oneindigheid van de *Welt*, en maakt de *Welt* leefbaar. Wanneer het *haus* instort dan raakt men in extase, in positieve en negatieve zin, en is de taal slechts een verzameling brokstukken en vervallen bouwstenen van het huis, waarmee de psychoot verwoede pogingen doet om weer een ‘thuis’ op te bouwen. Uiteraard is dan de fenomenologie, of Heidegger een veel geschiktere stroming om dit verder te articuleren, wat ik in dit paper echter niet zal doen.

Wittgenstein

Inleiding

Met Wittgenstein komen we in een andere filosofische ‘wereld’. Op het eerste gezicht zijn er wel overeenkomsten tussen Davidson en Wittgenstein. Beide zijn externalist, beide zijn ‘anti-essentialistisch’, en beide argumenteren tegen een scheiding van taal en ‘geest’. Echter het doel en de uitgangspunt om te filosoferen verschillen hemelsbreed. Davidson is een traditioneel analytisch filosoof uit de Quine-school en verschijnselen uit de domeinen van wetenschap en epistemologie zijn zijn primaire aandachtsgebied. En, voorzover hij zich niet expliciet met deze bezighoudt, zijn dit toch steeds de modellen en voorbeelden waar hij zijn filosofie op richt. Wat betreft zijn taalfilosofie is hij zoals zo veel analytisch taalfilosofen ‘atomistisch’ – in de zin dat hij zich primair richt op kleine gedecontextualiseerde uitingen. Tegelijk is hij holistisch, maar in een andere betekenis (zie boven).

Wittgensteins filosofie is veel minder een academische of wetenschappelijke bezigheid of gericht op een alomvattende sluitende theorie van taal of interpretatie. Voor (de latere) Wittgenstein lijkt filosofie eerder een antidotum tegen concrete problemen die zich aan hem opdringen, in plaats van een wondermedicijn dat dienstig is in een academische context. De problemen waar Wittgenstein zich mee bezighoudt zijn weliswaar ook van talige en tamelijk fragmentarische aard, maar afgezien daarvan heeft Wittgenstein weinig met Davidsons thematiek te maken.

Interpreteerbaarheid van uitingen hangt bij Wittgenstein niet af van een massieve hoeveelheid door iedereen gedeelde achtergrondkennis en -disposities, maar van een subtieler netwerk van niet noodzakelijk door iedereen gedeelde praktijken. Dit zijn reëel bestaande praktijken, die niet te reduceren zijn tot abstracte kennis van spelregels over deze praktijken. Omdat het om bestaande actuele praktijken gaat, zijn ze afhankelijk van de deelnemers aan de praktijken, hun sociale rollen, en uiteindelijk ook maatschappelijke instituties – hoewel Wittgenstein dat zelf niet expliciet uitwerkt. In de context van het interpreteren van vreemde (psychotische) taaluitingen geeft dit meer manoeuvreerruimte dan bij Davidson. Op het eerste gezicht vreemde uitingen worden niet meteen gewogen aan de hand van of en hoe ze binnen een coherent rationeel netwerk van beliefs passen, maar kunnen op verschillende manieren een plaats krijgen. Wittgensteins praktijken hebben een veelvormiger structuur dan Davidsons charity principle, waardoor onbegrijpelijke uitingen subtieler kunnen worden beschouwd.

Op drie manieren zal ik de relevantie van Wittgensteins werk voor psychotische taal en psychotische praktijken bespreken. Allereerst kunnen we Wittgensteins opvatting over taalspelen, levensvormen en de verwarring die ontstaat wanneer er verschillende door elkaar worden gehaald *toepassen* op bizarre (psychotische) uitingen. Bizarre uitingen kunnen we dan als bizar begrijpen omdat ze uit een ander taalspel stammen. Ten tweede kunnen we met behulp van door Wittgenstein geïnspireerd werk kijken naar het soort overtredingen zoals die door bizarre uitingen en gedrag worden gevormd. Is het zomaar een willekeurig ander taalspel, of valt daar nog meer over te zeggen? Ten derde zal ik laten zien hoe enkele van Wittgensteins uitspraken kunnen worden beschouwd als ‘gevecht tegen de waanzin’.

Een ander taalspel

Een uiting is ongepast wanneer hij niet past binnen een context, of een praktijk. Ongepaste taal en gedrag is er in vele soorten en maten. Misschien wil de vreemde eend in de bijt wel de praktijk veranderen, de praktijk verstoren, of heeft hij niet door dat er van een bepaalde praktijk sprake is (“ik dacht dat je me iets vroeg, maar je vraag bleek slechts retorisch te zijn”). Ergens loopt ongepast gedrag over in bizar gedrag. Bizar is taal wanneer binnen een

praktijk niemand begrijpt waarom de ‘indringer’ de uitingen doet die hij doet. Op het eerste gezicht is er geen context bij te verzinnen, geen vergissing als verklaring bij te halen, en geen verborgen agenda te veronderstellen. Neem bijvoorbeeld de man op straat die je aanklampt om te vertellen over de indringers op aarde van een andere planeet. Hij ziet in jou degene die hij kan overtuigen om daar iets aan te doen, zo lijkt het. Zo zal in ieder geval de eerste duiding van zijn woorden zijn. Sommige taal is nog bizarder: slechts ten dele grammaticaal, vol met neologismes, en zonder enige begrijpelijkheid.

Laten we een voorbeeld nemen uit de praktijk van de winkel. Er worden wel eens rare dingen gedaan, gezegd en beleefd in winkels, door ‘gekken’. Neem het volgende autobiografische fragment (Gerrits, 2007):

Ik stak de straat over en liep er rustig naar binnen. Ondertussen bedacht ik me dat een paradiematische knoop in de werkelijkheid waarschijnlijk niet al te stabiel was, vanwege de ruimte-tijd bezwaren van Albert Heijnsteins Algemene Relativiteit, en uiteindelijk als een zeepbel uit elkaar zou moeten spatten. Ik wist dat zeepbellen vlak voor hun verdwijnen alle kleuren van de regenboog vertonen en nam me voor goed te letten op meerdere regenbogen aan de hemel.

Het was rustig in de Albert Heijnstein. Ik liep langs lange displays vol met producten en besloot dat als deze alternatieve wereld toch al instabiel was, ik haar afbraak waarschijnlijk kon versnellen door haar wetten te breken. Ik zou drastische actie moeten ondernemen. De tegelpaden tussen de schappen voelden koud aan onder mijn voeten, terwijl ik op zoek ging in de naar het juiste handvat in deze supermarkt, de juiste wet om te kraken. Ik liep door tot voorbij de flessenkassa en bestudeerde de schappen achterin de winkel: het stond er vol met oranje flessen fris en zakken chips. Kratjes bier in oranje feestverpakking -het stond allemaal voor het grijpen. Ik hoefde alleen maar af te rekenen. Jammer dat ik geen geld bij me had.

En op dat moment realiseerde ik me dat wetten breken ook afspraken negeren is. Ik pakte een willekeurige wet uit een weten-schap van de Albert Heijnstein, een groene zak paprikaribbelchips met een grote oranje band, waar '20% gratis!' op stond. Ik trok hem open en begon er van te eten. Ik pakte een oranje fles frisdrank, schroefde hem open en dronk er van. Het was heerlijk, en gratis. En het bracht me waar ik wezen wilde. Als je eenmaal een systeem begrijpt kun je er aan ontsnappen. Ik brak nog meer oranje wetten, opende nog meer capsules. Ik liet flesjes bier uit een oranje krat stukvallen in het gangpad en strooide zakken met oranje chips leeg over het bruisende bier. Ik liet pet-flessen vol met oranje priklimonade leeglopen over mijn creatie. Toen ik het zat was pakte ik nog een laatste zak. Ik ging op een kratje zitten, at er vergenoegd van en bewonderde mijn werk.

En jawel hoor, ik werd op mijn wenken bediend. Schaduwdarren dromden vrijwel onmiddellijk om mij en mijn oranje verzetsdaad heen. Ze vroegen me om direct met ze mee te komen. Kijk, zo kwamen we ergens. Ik liep goedmoedig achter ze aan, naar een hokje achter de kassa's, met spiegelglasramen. Ik was benieuwd. Misschien kwam ik hier wel te weten hoe mijn beeld door de spiegel heen naar de gewone wereld gezonden

werden. Ik werd naar binnen gedirigeerd en neergeplant op een stoel tegenover... jou!

Je herkende me niet. Je was geen meisje, maar een dikke man met een rood aangelopen hoofd, in deze werkelijkheid. Maar ik herkende je wel, ik zag het aan je verdriet en aan je woede. Je keek me doordringend aan. Ik pakte je bij je stevige bovenbeen en riep: 'Herken je me dan niet, lieverd? Ik ben het, je vriendje! We zitten in een parallelle dimensie! Ik heb oranje wetten gebroken en dat heeft ons bij elkaar gebracht!'

Je greep me bij m'n lurven, zodat onze neuzen elkaar bijna raakten, en zei dat ik je vriendje niet was, en dat jij de directeur was van deze Albert Heijn. Ik knipoogde en glimlachte. Ik begreep het spelletje. Natuurlijk... jij was de eigenaar en ik de dief, ook al kon je wat ik gedaan had moeilijk diefstal noemen, of wel? Al jouw oranje was tenslotte nog aanwezig. Op een wat lagere golflengte weliswaar, maar alles was er nog! Zelfs de paar slokken limo en happen chips die ik gehad had zaten nog in mijn buik, in jouw Heijnstein.

Ik besloot om samen met jou dit eigenaar-versus-dief algoritme verder uit te spelen, dat wilde je immers? We hadden een uiterst genoeglijke conversatie waarin vooral jij schitterend acteerde. Je gezicht werd steeds roder, terwijl je zogenaamd achter mijn naam en adres probeerde te komen. Die gaf ik je natuurlijk niet. Ten eerste wist je die best en ten tweede was dat het spelletje. Ik zei dat ik van Saturnus kwam, want dat had ik op TV gezien en dat hadden we zo afgesproken, wist je nog? Ondertussen werd, dwars door jouw rode kleur heen, je vraag als maar duidelijker. Uiteindelijk hield ik het niet meer. Ik stond op en gaf je een warme knuffel, met een dikke zoen op je zwetende kale knar.

Je schreeuwde het uit, alsof ik je geslagen had: 'Stop! Stop daar onmiddellijk mee, je doet me pijn!' Je trok je los en sprong op alsof je op een hete kachel was gaan zitten. Twee schaduwdarren drongen onmiddellijk het hokje binnen en zetten me met harde hand weer terug in de bureaustoel. Het schuim stond je bijna om de mond. De samenwerking van onze energiën werkte als nooit tevoren.

Je wilde iets tegen me zeggen maar bedacht je. Je schudde je hoofd, greep me bij m'n arm en sleurde me mee het hokje uit, achter de kassa's langs en naar buiten. Je smeed me bijna dwars door de automatische deur, in je haast om van me af te komen. Ik viel naar buiten, op de stoep. De glazen schuifdeur gleed dicht en ik stond op. M'n voeten waren plakkerig van de limonade en ik voelde mijn arm behoorlijk. Maar ik was toch tevreden. Je reactie was uiterst scherp en attent geweest. De snelheid waarmee ik na het openbreken van de wetenschapsbettingen de A. Heijnstein uitgegooid was gaf me moed. Actie = - reactie gold dus onverkort, ook hier! Ik deed nog een oranje test, bij een Turks groentenboertje. Ik pakte een sinaasappel uit een uitstalbak en deed net of ik hem ter plekke ging pellen. De Turk, die tot dan toe vriendelijk naar me had geglimlacht, werd boos en verzocht me met stemverheffing de vrucht terug te leggen en zijn winkel te verlaten. Het werkte! Maar nog lang niet genoeg...

We kunnen bij dit fragment opmerken dat de desbetreffende winkels gekenmerkt worden door conventies. Deze zijn duidelijk omschreven: je mag er rondlopen, via een bepaalde bedachte gang: bij de ingang erin, en bij de uitgang eruit, en je mag van alles over de aangeboden spullen denken, ze zelfs aanraken en betasten, maar allerlei andere acties worden minder geapprecieerd. Wat betreft de interpretatie van taal zien we hier iets interessants gebeuren. De winkeleigenaar lijkt de hoofdpersoon in eerste instantie als dief te interpreteren. Hij doet een poging de naam e.d. te weten te komen, maar de persoon werkt niet mee. Zijn taal doorkruist de 'gespreksagenda'. Niet omdat de persoon zich niet bewust zou zijn van deze agenda, maar omdat hij er een eigen manier van agenda-afwerking op na houdt. Uit deze 'eigen manier' leidt de winkeleigenaar af dat de ander geen klant is, geen dief, maar iets van een restcategorie, een gek of iets dergelijks, en besluit om verder geen moeite te doen, en verwijdert hem uit de 'praktijk' van de winkel.

De psychotische levensvorm, psychotische taal en denken vindt in dit fragment geen 'inbedding' of aansluiting bij andermans praktijken. Arnswald, (p. 28) zou zeggen dat de psychoot hier zich heeft losgeweekt van de *Naturgeschichte*: "...the certainty or security of how to act is part of our natural history, which means that by acting the way we do, we coincide with the actions of others." In plaats van 'psychotische levensvorm' zou je ook kunnen zeggen dat de psychoot een ander taalspel bezigt. Welk taalspel is niet geheel duidelijk, maar het is in ieder geval ongepast. De persoon doet en praat anders, en is daarom niet 'een van ons'. Schatzki (p. 66 ff.) zegt: "Being one of us means, more broadly, that a person speaks and behaves intelligibly to us...being one of us implies simply that someone's actions are intelligible...One never fully understands anyone, even those closest to oneself; and just where someone begins to become unintelligible and thus no longer one of us is a contingent and shifting matter." De persoon die dergelijke onbegrijpelijke taal en handelingen uitvoert kan een ware vernieuwer zijn volgens Schatzki, maar ook kan hij 'insane' zijn: "Qua novel, their doings and sayings (and products) often, though not always, share with what is foreign or insane the veneer of unintelligibility." Wanneer we met Schatzki en Wittgenstein op deze manier de psychotische taal en handelen interpreteren, dan kan er een vermoeden zijn dat de psychoot een ander, onbekend, of zelfs vernieuwend taalspel speelt, wat door de gewone winkeleigenaar niet herkend wordt. Misschien zou de winkeleigenaar het wel herkennen en rangschikken onder 'kunsttaalspel', als het zou zijn aangekondigd als 'kunst performance'.

Deze lijn volgend wordt de psychoot of schizofreen beschouwd als een heel gewoon iemand die 'toevallig' een ander taalspel speelt, dat net zo goed gespeeld zou kunnen worden, een waarde heeft, maar toevallig niet door genoeg anderen wordt gedeeld. Dit is een waardevolle gedachte, maar zeker niet het laatste wat over de psychose gezegd kan worden met behulp van Wittgenstein.

Scheuren in de common sense

Tot nu heb ik het zo voorgesteld alsof regels van een taalspel, of de 'structuren' van een levensvorm opnoembaar en veranderbaar zouden zijn. De psychoot zou net zo als iedere vreemdeling gewoonweg niet bekend zijn met de praktijk, en een ander taalspel spelen. Voor de conventies die het winkelgedrag afbakenen geldt dit inderdaad wel. Maar wanneer we Wittgenstein en Schatzki verder volgen dan betogen zij dat de regels niet enkel uit een verzameling expliciete proposities bestaan. Schatzki (p. 81) zegt over de meer 'vanzelfsprekende' regels die de common sense achtergrond voor sociale praktijken vormen: "what comes to stand fast for someone through learning to act and speak in certain ways usually goes without saying. What stands fast is not for the most part taught, and it need not ever be formulated." Schatzki en Wittgenstein benadrukken beide dat praktijken niet worden

gekenmerkt door een abstracte regelverzameling los van de praktijk, maar door regels die diep in de praktijk zelf ‘belichaamd’ zijn. Deze laatste regels zijn enerzijds veel makkelijker te leren – iedereen kent ze – tegelijk zijn ze lastiger te formuleren voor de filosoof, en, ze zijn ook moeilijker te doorgronden voor wie ze niet vat.

Volgens de Italiaanse psychiater en filosoof Stanghellini (2004) is het precies het ontbreken van de vanzelfsprekendheid van dergelijke ‘diepere’ regels waardoor schizofrenen geen aansluiting vinden bij anderen en bij een *common sense* gedeelde leefwereld. Stanghellini maakt een onderscheid tussen achtergrond- en voorgrondkennis, wat lijkt op Wittgensteins riviermetaforiek. Stanghellini benadrukt ook dat deze regels belichaamd zijn wanneer hij verwijst naar Merleau-Ponty’s *intercorporeality* en Aristoteles’ *koine aesthesis* en daarnaast verwijst hij ook naar Wittgensteins ‘nest of propositions’. In psychoses en schizofrenie, net zoals in veel filosofie, treedt de impliciete non-propositionele achtergrond op de voorgrond, en wordt onderwerp van reflectie. Stanghellini zegt (2004: 121): “The implicit background for social knowledge, we may argue, is a non-propositional flow of communications and therefore immune from doubts, hence certain. It owes its character of certainty to its being philosophically ungrounded. The taken for granted is ungrounded in explicit arguments, therefore it is certain. If the taken for granted becomes explicit, ipso facto it becomes an object for reflection and doubting. This is the common premise for philosophy and insanity.”

Kenmerkend voor schizofrenie is dus dat deze diepere regels niet worden gedeeld (en dus is er meer aan de hand dan dat er enkel sprake is van een ‘ander’ taalspel). In schizofrenie is er – anders dan het stereotype wil, verg. Sass (1995) – geen gebrek aan reflectie of begrip, maar eerder een teveel, waardoor de vanzelfsprekende achtergrondregels in focus komen en betwijfeld worden. De schizofreen is niet blind of doof maar ontbeert de vanzelfsprekendheid en de daarmee gepaard gaande ‘social attunement’ (Stanghellini) waardoor hij zich focust op voor de praktijk irrelevante details. De vraag of ‘deze hand’ ‘mijn hand’ is, kan voor de schizofreen daardoor op een niet-academische manier van groot belang worden. Welke gedachtes ‘van mij’ zijn, hoe gedachtes worden ‘ingegeven’, en hoe een hand wordt ‘bestuurd’, is allemaal uiteindelijk niet vanzelfsprekend, voor de schizofreen (en de filosoof). De ontkeners van de vrije wil à la Libet hebben een wrang parodistische tegenhanger in de schizofreen die daadwerkelijk ‘ervaart’ dat wat ‘in hem’ gebeurt op mechanische wijze gebeurt, zonder zelf daarbij agens te zijn.

Bij de belichaamde achtergrondkennis horen dergelijke basale zaken als: hoe je je door een ruimte beweegt, of geluid telt als taal of als zomaar geluid, of een gebaar telt als een gebaar met betekenis of als een willekeurige beweging etc. In het volgende – gefictionaliseerde - fragment van eigen hand (Kusters, 2007b) is de hoofdpersoon zich uitermate bewust van iedere lichaamsbeweging, maar dat belet hem nou juist zich over te geven aan ‘gewoon handelen’:

“Om te bewegen moet je gehard zijn. Je doet net alsof de ruimte niet bestaat, alsof je dwars door de lucht heen kan bewegen naar een andere plaats. Als een pijl, die de lucht doorklieft, gemeen gericht op het doorboren van een doel, zonder afleidende overwegingen. Je moet een ding worden, mechanisch bewegend, dan kom je vooruit. Het liefst van metaal, dat is krachtig, glad en scherp....Spieren spannen af en aan, hij kan op twee benen lopen zonder te vallen. Hoofdspieren delegeren hun bevelen naar kleinere spieren, die zich nader afstemmen op de ruimte en de zwaartekracht. Hij ontvouwt zich in driedubbele kracht: botten en spieren gaan door met hun werk. Zwijgzaam, als onderbouwing van wat daarboven gebeurt. Daar in de hoogte beweegt hij zijn mond en laat hij de band lopen. In het ritme van zijn spieren beweegt zijn tong en zingt hij zijn lied. Daarbovenop aan top heerst hij in zijn observatiepost. Met zijn koplampen registreert hij de ruimtes, hij schrijft ze bij, en hij probeert ze tegelijkertijd te denken. Want als je iets denkt, dan kan het je geheugen in, en kan je er later

nog eens gebruik van maken. Want wie weet, als hij er helemaal alleen voor staat, dan moet hij de situatie kunnen reconstrueren.”

Bij deze Wittgensteiniaanse visie op schizofrenie is het de vraag waar men terecht komt, in wat voor praktijken, wanneer men de basisregels niet vat. Zijn het basisregels die voor alle menselijke praktijken van belang zijn? Leven schizofrenen geheel afgezonderd van de rest van de wereld? Enerzijds lijkt dat niet zo te zijn: ‘contact’ via een of andere praktijk is altijd mogelijk (hoewel in deze context het uiteraard zeer problematisch is te zeggen wat nou wel en wat niet telt als ‘contact’). Wel kunnen bizonder veel praktijken afgesloten zijn voor de schizofreen. Niet vanwege de expliciete maar juist van wege de impliciete regels. Een patiënt van Stanghellini (p.5) zegt treffend: “Leading a normal life seems really complicated to me. I go to playgrounds to learn how to be normal. Reality is too complicated and I can’t find the key rules. Everybody has a system. I’m trying to figure it out. It’s a sort of mechanism, because I see it’s always the same, just like a watch. Everyone is talking to each other and I can’t figure out the mechanism. Is it really a secret? Are the others all talking in code? One day the day will come and we will see it’s all quite mathematical.” Het tragische is uiteraard dat er geen expliciete code is, sterker nog, zolang de code expliciet blijft kan hij niet gebruikt worden.

Gevecht tegen de waanzin

Behalve dat Wittgensteins algemene ideeën over taal, praktijk en regels gebruikt kunnen worden, kunnen ook enkele saillante passages meer licht werpen op Wittgenstein en de psychose. Volgens Sass (1995) probeert Wittgenstein te laten zien hoe de taal met je op de loop kan gaan, en hoe taal je in paradoxen kan doen verstrikken. Een typisch voorbeeld van een dergelijke uitspraak van Wittgenstein is: “Een *beeld* hield ons gevangen. En wij konden er niet aan ontsnappen, want het lag aan onze taal, en daardoor schenen wij het beeld onverbiddelijk te moeten herhalen.” Volgens Sass nu ligt er in de filosofie, en in het bijzonder in bepaalde metafysische systemen een zelfde tendens als in schizofrenie. Sass (1995: 12): “Madness, on my reading, is neither the psyche’s return to its primordial condition, nor the malfunctioning of reason, nor even some inspired alternative to human reason. It is, to be sure, a self-deceiving condition, but one that is generated from within rationality itself rather than by the loss of rationality. The parallels between Wittgenstein and Schreber reveal not a primitive or Dionysian condition but something akin to Wittgenstein’s notion of a disease of the intellect, born at the highest pitches of self-consciousness and alienation. Madness, in this view, is the endpoint of the trajectory consciousness follows when it separates from the body and the passions, and from the social and practical world, and turns in upon itself it is what might be called the mind’s perverse self-apotheosis.”

Sass laat zien hoe Schreber (een als schizofreen gediagnosticeerde Duitse rechter die een beroemde inzichtelijke autobiografie schreef) in de praktijk zich als solipsist gedraagt, en hoe dit te begrijpen is met (volgens Sass) Wittgensteins eigen gevecht tegen de verleiding en het gevaar van het solipsistische standpunt. Ik zal nu tot slot enige opmerkingen - andere dan die het solipsisme betreffen - van Wittgenstein uit *On certainty* selecteren en deze van kort commentaar voorzien, gericht op de overeenkomst tussen Wittgensteins gedachtegang en schizofrene worstelingen.

30. When someone has made sure of something, he says: “ Yes, the calculation is right”, but he did not infer that from his condition of certainty. One does not infer how things are from one’s own certainty. Certainty is as it were a tone of voice in which one declares how things are, but one does not infer from the tone of voice that one is justified.

De zekerheid op basis waarvan men oordeelt en handelt is niet als een axioma waar men stellingen uit afleidt. Het is eerder als een (achter)grondtoon, waartegen de individuele instrumenten en stemmen in bijvoorbeeld een orkest afsteken. De schizofreen is als een zanger in het luchtledige, zijn teksten en melodie vinden bij wijze van spreken geen steun in een begeleidende ritmesectie.

71. *If my friend were to imagine one day that he had been living for a long time past in such and such a place, etc. etc., I should not call this a mistake, but rather a mental disturbance, perhaps a transient one.*

72.. *Not every false belief of this sort is a mistake.*

73. *But what is the difference between mistake and mental disturbance? Or what is the difference between my treating it as a mistake and my treating it as mental disturbance?*

74. *Can we say: a mistake doesn't only have a cause, it also has a ground? I.e., roughly: when someone makes a mistake, this can be fitted into what he knows aright.*

75. *Would this be correct: If I merely believed wrongly that there is a table here in front of me, this might still be a mistake; but if I believe wrongly that I have seen this table, or one like it, every day for several months past, and have regularly used it, that isn't a mistake ?*

Wittgenstein maakt hier een onderscheid tussen fouten en psychische stoornissen. Dit lijkt op Davidsons gedachten: fouten zijn alleen begrijpelijk in een context dat de foutmaker ook dingen bij het rechte eind heeft en corrigeerbaar is. Wanneer iemand een allesdoordringende fout maakt, is het geen fout meer, maar een *mental disturbance*. Het verschil met Davidson is dat Wittgenstein zo'n allesdoordringbare fout nog wel begrijpt – maar anders behandelt – terwijl Davidson de nadruk legt op dat er altijd een begrijpelijke achtergrond moet zijn.

166. *The difficulty is to realize the groundlessness of our believing.*

Ieder geloof, iedere mening is betwifelbaar zoals Wittgenstein door het hele boek heen laat zien. Alleen die twijfel zelf is soms functioneel, irrelevant in de situatie, een bijproduct van de taal en het filosofisch denken. Dat maakt de radicale twijfel binnen het spel van twijfel echter nog niet onjuist. Die radicale twijfel is een soort grondeloosheid, of zoals Jakob Böhme het noemt, de *Ungrund* van het bestaan. Het bestaan is er, zonder grond. In de dagelijkse praktijk is dat niet erg, maar wie te ver 'doorfilosofeert', of om andere redenen aan alles twijfelt kan in die *Ungrund* belanden. Of zoals Nietzsche opmerkte in *Jenseits von Gut und Böse* (146): "...wenn du lange in einen Abgrund blickst, blickt der Abgrund auch in dich hinein."

257. *If someone said to me that he doubted whether he had a body I should take him to be a half-wit. But I shouldn't know what it would mean to try to convince him that he had one. And if I had said something, and that had removed his doubt, I should not know how or why.*

Inderdaad zeggen *halfwits* of *Halbnarren*, oftewel psychotici en schizofrenen dergelijke dingen, en in zekere zin menen ze dat ook: hun ervaringen zijn dusdanig dat ze twijfelen aan de connectie tussen het woord ik, en het lichaam, of aan de eigen agentiviteit en het lichamelijke gebeuren. Met andere woorden, een schizofreen kan twijfelen en zelfs zeker weten dat iemand anders of iets anders zijn lichaam 'heeft'. De semantiek van het woord hebben komt dan op de kop te staan. Wittgenstein accepteert dit wel als een mogelijke uiting met een betekenis – ook al is het van een *Halbnarre* – en hij begrijpt het ook in zekere zin (contra Davidson). Wel meent hij dat er geen overgang denkbaar is, of overtuigingsmiddel om een dergelijk iemand tot andere gedachten te brengen.

281. *I, L. W., believe, am sure, that my friend hasn't sawdust in his body or in his head, even though I have no direct evidence of my senses to the contrary. I am sure, by reason of what*

has been said to me, of what I have read, and of my experience. To have doubts about it would seem to me madness -of course, this is also in agreement with other people; but I agree with them.

Hier laat Wittgenstein het eventjes afweten, en gebruikt de term *madness* of *Wahnsinn* als een soort stoplap. Want net zo als in voorbeeld 257 hierboven, is een dergelijke gedachte wel heel goed mogelijk en komt ook voor.

467. I am sitting with a philosopher in the garden; he says again and again "I know that that's a tree", pointing to a tree that is near us. Someone else arrives and hears this, and I tell him: "This fellow isn't insane. We are only doing philosophy."

Deze opmerking weerspiegelt eigenlijk Sass en mijn idee over de overeenkomst tussen waanzin en filosofie, en verder commentaar is overbodig.

471. It is so difficult to find the beginning. Or, better: it is difficult to begin at the beginning. And not try to go further back.

Grondig nadenken, twijfelen en filosoferen hebben een zelfde probleem: waar te beginnen? In de geschiedenis van de metafysica heeft men uiteraard steeds gezocht naar een absolute grond, en deze gemeend gevonden te hebben in het Zijn, de Ideeën, God, etc. Wittgenstein en andere 'niet-systeemdenkers' vinden het echter moeilijk te vertrouwen op een vermeende harde grond van zekerheid. Enerzijds heeft Wittgenstein de neiging te zoeken naar wat de grond kan zijn, anderzijds probeert hij juist te laten zien dat er geen dergelijke grond is. Wittgenstein is niet gek, maar in deze twee neigingen komt hij overeen met psychotici en schizofrenen: zoeken naar houvast, naar een 'code' (zie citaat van Stanghellini hierboven), naar een begin om de dingen te begrijpen, en daarnaast een overtuiging dat alle waarheden en ogenschijnlijke betekenissen aan erosie en ironie onderhevig zijn. Paul Moyaert (1983) beschrijft dit als volgt:

“Een schizofreen fascineert ons, omdat hij ons konfronteert met een uiteindelijk zonder grond zijn van eender welk betekenisproces...Het weten van mijn discours stuit op een radikaal niet-weten dat spot met mijn zekerheden...het weten van de schizofreen houdt een grenzeloze en tevens ondraaglijke ironie in ten aanzien van ons discours. De schizofreen konfronteert ons met de duizelingwekkende scheur en gapende kloof van een radikaal niet-weten. En dit niet-weten kan men niet meer begrijpen als een nog-niet-weten; tegen dit niet-weten staan we machteloos en kunnen we ons niet meer verdedigen.”

Tot slot een relativerend berustend citaat van Wittgenstein:

559. You must bear in mind that the language-game is so to say something unpredictable. I mean: it is not based on grounds. It is not reasonable (or unreasonable).

It is there – like our life.

Conclusie

Het moge duidelijk zijn dat Wittgenstein, juist van wege zijn wat rafelige, onsystematische werk veel meer mogelijkheden biedt om nader inzicht te krijgen in hoe schizofrene taal zich verhoudt tot andere taal, zowel filosofische als alledaagse taal. Ik hoop te hebben laten zien dat Davidsons interpretatietheorie niet inzichtelijk is wanneer het erom gaat persoonsafhankelijke taal te interpreteren. Het grootste probleem daarbij is Davidsons verwerping van het conceptuele scheme. Daarna heb ik laten zien dat met behulp van Wittgenstein op drie manieren inzicht kan worden verkregen op welke manier schizofrene taal functioneert.

Literatuur

Arnswald

- Davidson, D. 1982. *Paradoxes of irrationality*. In: *Philosophical Essays on Freud* (pp. 289-305), ed. R. Wollheim and J. Hopkins. Cambridge: Cambridge University Press.
- Davidson, D. 1986. *A coherence theory of truth and knowledge*, in Davidson (2001).
- Davidson, D. (1998). *Who is fooled?* In: *Self-Deception and Paradoxes of Rationality*, ed. J. P. Dupuy. Stanford, CA: CSLI Publications, 1-18.
- Davidson, D. *Belief and the Basis of meaning*. In: Davidson (2001).
- Davidson, D. (2001). *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Oxford University Press.
- Gerrits, S. (2007). *Witte Ruis*. In: Kusters (2007)
- Klee, R. (2004). *Why Some Delusions Are Necessarily Inexplicable Beliefs*. In: *Philosophy, psychiatry, psychology*, 11.1: 25-34.
- Kusters W. (2007). *Alleen; berichten uit de isoleercel*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Kusters, W. (2007b). *Eenmansdood*. In Kusters (2007).
- Mooij, A. (2006). *De psychische realiteit*. Amsterdam: Boom.
- Moyaert, P. (1983). *Een betekenisproductie zonder geschiedenis*. In: *Raster 24, Gestoorde teksten/ Verstoorde teksten*.
- Ramberg, B.T. (1989). *Donald Davidson's Philosophy of Language*. Oxford: Blackwell.
- Sass, L. (1995). *The Paradoxes of Delusion: Wittgenstein, Schreber, and the Schizophrenic Mind*. Cornell University Press.
- Schatzki.
- Stanghellini, G. (2004). *Disembodied Spirits and Deanimated Bodies: The Psychopathology of Common Sense*. Oxford: Oxford University Press.
- Wittgenstein, L. (1969). *On Certainty*. Oxford: Blackwell.